

सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनामा राष्ट्रिय सञ्चेतना

डा. ढुण्डिराज पहाडी*

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक आलेख शताब्दीपुरुष सत्यमोहन जोशीको 'क्रान्तिका लहर' शीर्षकको गीति एलबममा सङ्कलित गीतिरचनाको वस्तुनिष्ठ विश्लेषण र विमर्शमा केन्द्रित छ। 'क्रान्तिका लहर' नेपाली तथा नेवारी साहित्य र संस्कृतिका क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याउने वाङ्मय शताब्दीपुरुषका रूपमा सम्मानित सत्यमोहन जोशीलाई फरक परिचयसहित चिनाउने म्युजिक नेपालद्वारा प्रकाशित गीति एलबम हो। सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनामा राष्ट्रचेत कसरी प्रतिबिम्बित भएको छ भन्ने प्रमुख प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधान गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य हो। यसमा राष्ट्रवादको अवधारणा समेतलाई सैद्धान्तिक ढाँचाका रूपमा अवलम्बन गरी 'क्रान्तिका लहर' मा समेटिएका गीतिरचनाबाटै साक्ष्य र तथ्य सङ्कलन गर्दै गीतको अन्तर्वस्तु र त्यसलाई आस्वाद्य बनाउने गीति शिल्पको विश्लेषण गरिएको छ। नेपालका राष्ट्रिय विभूति तथा वीर पूर्वजप्रतिको श्रद्धा, हिमाली राष्ट्र नेपालको अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्यप्रतिको आकर्षण, नेपाली संस्कृतिको तीव्र अनुराग र आफ्नो मातृभूमि नेपालको समुन्नतिप्रतिको उच्च समर्पण जस्ता विशिष्ट प्रवृत्तिसहित सत्यमोहन जोशीको राष्ट्ररागको संवेग विवेच्य गीतिरचनामा अभिव्यञ्जित भएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा बहुआयामिक नेपाली संस्कृतिको अन्तर्ज्ञान र चिन्तनबाट विकसित सत्यमोहन जोशीको राष्ट्रचेतको अन्तर्दृष्टि बहुजातीय नेपाली संस्कृतिको जगमा निर्मित राष्ट्रिय संस्कृति र सहअस्तित्वकै प्रतिबिम्बन हो भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ।

शब्दकुञ्जी

राष्ट्रवाद, वृत्ताकारीय संरचना, आन्तरिक लय, सञ्चेतना, अआख्यानात्मक कविता।

विषयपरिचय

वाङ्मय शताब्दी पुरुष एवं संस्कृतिविद् सत्यमोहन जोशी (१९७७ वैशाख ३०-२०७९ असोज ३०) ललितपुरको बखुम्बहालमा पिता शङ्करराज तथा माता राजकुमारी जोशीका ज्येष्ठ सुपुत्रका रूपमा जन्म लिई नेपाली तथा नेवारी साहित्य र नेपालको संस्कृतिका क्षेत्रमा उल्लेखनीय कार्य गर्दै अमर हुने विशिष्ट व्यक्तित्व हुन्। बहुमुखी प्रतिभासम्पन्न सत्यमोहन जोशीले वि.सं. १९९८ सालमा गोरखापत्रमा 'परिचय' नामक कविता तथा १९९९ मा 'कर्तव्य' शीर्षकको निबन्ध प्रकाशित गरी आफ्नो साहित्यिक व्यक्तित्व सार्वजनिक गरेको पाइन्छ (तुलाधर, २०७६, पृ. ३४)। सत्यमोहन जोशीले नेपाली तथा नेपाल भाषामा बालसाहित्य, कविता, महाकाव्य, एकाङ्की, पूर्णाङ्की

* उपप्राध्यापक, पाटन संयुक्त क्याम्पस, ललितपुर।

नाटक, कथा, निबन्ध, जीवनी, शब्दकोश, व्याकरण, लिपि, मूर्तिकला, चित्रकला, पुरातत्त्व, मुद्रा, लोकसंस्कृति र लोकसाहित्य जस्ता विविध क्षेत्रमा गहकिला कृति रचेका छन्। हालसम्म उनका नेपाल भाषामा ३७ ओटा र नेपाली भाषामा ३३ तथा अङ्ग्रेजी भाषामा एक गरी जम्मा ७१ ओटा कृति प्रकाशित भइसकेका देखिन्छन् (प्रसाई, २०७६, पृ. १३)। नेपाली तथा नेपाल भाषामा साहित्य, संस्कृति, पुरातत्त्वसम्बन्धी अनेकौं फुटकर लेखरचनाहरू प्रकाशित गरेका सत्यमोहन जोशी लोकसाहित्यविद्का रूपमा समेत चिनिएका छन्। लोकसाहित्य तथा लोकसंस्कृतिको व्यवस्थित रूपमा अन्वेषण गर्ने कार्यको थालनीमा उनको योगदान अविस्मरणीय रहेको छ। लोकसाहित्यमा उनले लोकगीतको सङ्कलन र विश्लेषणको कार्य गर्दै *नेपाली लोकगीत : एक अध्ययन* नामक कृति रचना गरे। 'कर्णाली लोकसंस्कृति' नामक कृतिमा उनले २०२८ सालको 'मदन पुरस्कार' प्राप्त गरेका थिए। वि.सं. २०१३ सालमा प्रकाशित *हाम्रो लोकसंस्कृति* शीर्षकको कृतिमा लागि पनि उनले मदन पुरस्कार प्राप्त गरेका थिए। जोशीले आफू पुरातत्त्व विभागमा कार्यरत हुँदा मुद्रासम्बन्धी अध्ययन र अनुसन्धान गरी *नेपाली राष्ट्रिय मुद्राहरू* नामक प्रसिद्ध ग्रन्थ रचना गरी २०१७ सालको मदन पुरस्कार प्राप्त गरेको पाइन्छ। यसरी सत्यमोहन जोशीले नेपालको महिमाशाली पुरस्कार मानिने 'मदन पुरस्कार' तीन पटक प्राप्त गरी नेपाली वाङ्मयका क्षेत्रमा उच्च कीर्तिमान हासिल गरेका थिए। राष्ट्रिय विभूति अरनिको सम्बन्धी अन्वेषण गरी उनले २०२२ देखि २०२६ सम्मको चीन बसाइमा *अरनिको श्वेतचैत्य* नामक महाकाव्य सिर्जना गरे र उनको दोस्रो चीन बसाइ २०३६ देखि २०३८ सम्मको अवधिमा *नेपाली कलाकार अरनिको* शीर्षकको अनुसन्धानात्मक ग्रन्थको रचना गरे। यसरी सत्यमोहन जोशीले कलाकार अरनिको, नेपाली मुद्रा र कर्णाली लोकसंस्कृतिका विषयमा गहन अनुसन्धाताको रूपमा आफ्नो चिनारी फैलाए भने नेपाली र नेपाल भाषाका क्षेत्रमा भाषा र साहित्यसम्बन्धी विभिन्न कृतिको रचना गरी साहित्यकारका रूपमा उनले आफ्नो चिनारी विस्तार गरेको देखिन्छ।

२००१ सालतिरै जागिरका सिलसिलामा औद्योगिक सर्वे गर्न तत्कालीन नेपालको पश्चिम तीन नम्बर तनहुँ र लमजुङ जाँदा त्यहाँका पँधेर्नी, घँसिनी, बटुवा र चौतारीमा भेला हुने बुढापाकाका लोकभाका तथा दोहोरी सुनेर सत्यमोहन जोशीको गीतिचेत अङ्कुरित भएको हो। उनले त्यतिबेला सङ्कलन गरेको 'के खायो के लायो होला, वनको जुरेली चरीले' जस्ता लोकानुभूतिका गीतहरू *हाम्रो लोकसंस्कृति* पुस्तकमा २०१३ मै समेटिएर प्रकाशित भएका थिए। मायाप्रीतिका गीत, महायुद्धको पीडाले पैदा भएका सन्तानवियोगका गीत र लोकले नैसर्गिक रूपमा गाएका विरहवेदनाका गीतले सत्यमोहन जोशीको साङ्गीतिक चेतलाई निकै आकर्षित गरेका थिए (जोशी, २०७६, पृ. १४)। मेचीदेखि महाकालीसम्मका जातजाति र संस्कृतिमा पाइने गीत, सङ्गीत, संस्कृति देखेर आफू नेपाली राष्ट्रियताको मायाले लेखनमा लागेको बताउने सत्यमोहन जोशीभित्र नेपालको माया निकै प्रगाढ छ भन्ने पुष्टि हुन्छ। विवेच्य रचनाको सन्दर्भ पनि गीतमै केन्द्रित छ। हेमन्तराज जोशीद्वारा २०३० सालमा प्रकाशित *क्रान्तिका लहरहरू* नामक कृतिमा सङ्कलित सात ओटा गीतहरू सहितको गीति एलबम म्युजिक नेपालद्वारा प्रकाशित भएको छ। यी गीतहरू शिशिर योगी, कुन्ती मोक्तान, मेलिना राईको गायनमा नेपाली श्रोताहरूमा प्रसारण भइरहेका छन्। 'मुजुरको फूल', 'म', 'मेरा सपनाहरू', 'परालको त्यान्द्रो', 'सारङ्गीको आत्मकथा', 'हूँ म पनि पहरेदार' र 'तेरो मेरो' समेत जम्मा सात ओटा गीतिरचना म्युजिक नेपालद्वारा प्रकाशित गीति एलबममा सङ्कलन गरिएका छन्। यी गीतहरूमा राजनारायण शिवाकोटी, आलोकश्री, राजु सिंह, राजकुमार श्रेष्ठ, रमेश श्रेष्ठ, शक्ति बल्लभ तथा सन्तोष श्रेष्ठ सङ्गीतकारका रूपमा रहेका छन्।

सत्यमोहन जोशीको जीवनवृत्त, उनका साहित्यिक कृतिहरू, लोकसाहित्य तथा संस्कृतिका ग्रन्थहरूमा धेरै विद्वान्हरूले व्याख्या र समीक्षा गरिसकेका छन्। सत्यमोहन जोशीले रचेका

गीतिरचनाको वस्तुनिष्ठ विश्लेषण हालसम्म कुनै ग्रन्थ, पत्रपत्रिकामा भएको पाइँदैन। उनका गीतिरचनामा के कस्तो राष्ट्रिय सञ्चेतना प्रतिबिम्बित भएको छ भन्ने प्रश्न हालसम्म अनुत्तरित नै रहेको देखिन्छ। त्यसर्थ उनका गीतिरचनाको अन्तर्वस्तुमा अभिव्यञ्जित राष्ट्रचेतको व्यवस्थित विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा सामग्री सङ्कलनका निम्ति पुस्तकालयीय स्रोतको उपयोग गरिएको छ। यसमा सामग्री चयनका लागि सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनालाई प्राथमिक सामग्री र सैद्धान्तिक तथा विश्लेषण कार्यमा उपयोग गरिएका पत्रिका तथा समालोचनात्मक ग्रन्थलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। शोधप्रबन्ध, विश्वकोश तथा विभिन्न ग्रन्थहरूलाई पनि प्रस्तुत अध्ययनमा द्वितीयक सामग्रीकै रूपमा ग्रहण गरी विश्लेषणमा उपयोग गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा उठाइएका प्रमुख प्राज्ञिक जिज्ञासा वा दाबीलाई पुष्टि गर्न राष्ट्रवादको अवधारणालाई आधार बनाई विवेच्य गीतिरचनाबाट लिइएका तथ्य र साक्ष्यलाई वस्तुनिष्ठ र व्यवस्थित रूपमा उपयोग गर्दै विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने काम भएको छ। गुणात्मक प्रकृतिको प्रस्तुत अध्ययनमा सङ्कलित सामग्रीको अर्थापनका लागि मूलतः विश्लेषणात्मक विधिको अवलम्बन गरिएको छ।

राष्ट्रवादको सैद्धान्तिक सन्दर्भ

‘सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनामा राष्ट्रिय सञ्चेतना’ शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययनको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा राष्ट्रवाद र देशभक्तिको सामान्य अन्तर पनि केलाउनु उचित देखिन्छ। आफ्नो देशको संस्कृति र विशिष्टताप्रति गौरव गर्ने भावनालाई राष्ट्रवादका रूपमा अर्थ्याइन्छ। यसलाई देशप्रतिको आस्था वा निष्ठाका रूपमा चिनाइन्छ। अङ्ग्रेजीमा ‘न्यासनलिज्म’ भनिने शब्द नै नेपालीमा राष्ट्रवादका रूपमा प्रयोग गरिन्छ। यसैलाई देशभक्ति वा राष्ट्रभक्ति पनि भनिएको पाइन्छ। राष्ट्रको समुन्नतिलाई सबैभन्दा बढी महत्त्व दिने दृष्टिकोणका रूपमा यसलाई लिइन्छ। मध्ययुगीन सामन्ती अधिनायकवादका विरुद्धमा वा औपनिवेशिक दासताबाट मुक्तिका लागि उठेको राष्ट्रिय स्वतन्त्रताको आवाज, चिन्तन वा विचारधारालाई राष्ट्रवाद भनिन्छ (उप्रेती र अन्य, २०७९, पृ. १६७५)। अङ्ग्रेजी राष्ट्रवाद वा ‘न्यासनलिज्म’ लाई जातीयता, राष्ट्रियता, स्वदेशाभिमान, राष्ट्रिय स्वतन्त्रताको नीति जस्ता अनेक अर्थ दिएर चिनाइन्छ। राष्ट्रवाद एउटै भाषा र सांस्कृतिक समूहका जनताहरूको आबद्धतामा प्रकट हुने राजनीतिक विचारधारा पनि हो। राष्ट्रवादीहरू हरेक राष्ट्रको छुट्टै स्वतन्त्र सरकार र हस्तक्षेपरहित शासनपद्धति हुन्छ भन्ने स्विकार्छन् (द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया इन्टरनेसनल, भोल्युम १४, सन् १९६६, पृ. २८८)। राष्ट्रवादी राजनीतिक पार्टीहरू सधैं राष्ट्रको स्वायत्तता र आत्मनिर्णयको अधिकारका पक्षमा विश्वास गर्दछन्। सत्रौँ शताब्दीको उत्तरार्द्धतिर राष्ट्रवादको शक्तिलाई अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको दरिलो आधार मानेको पाइन्छ। अठारौँ शताब्दीतिर राष्ट्रवादको उदयले युरोपेली राष्ट्रहरूको मानचित्र नै बदल्ने काम गरेको थियो। सन् १९४० पछि राष्ट्रवादको लहर अफ्रिका र युरोपतिर सधैं आएको देखिन्छ। हिजोआज राष्ट्रवादको अवधारणामा विस्तार भएको पाइन्छ। मध्यकालमा तत्कालीन मानिसहरू आफ्नो जाति र राष्ट्रमा हामी आबद्ध छौँ भन्ने ठान्दथे। राष्ट्रवादको उदयले राष्ट्र/राज्यको धारणा पैदा गरेको छ। एउटा राष्ट्र राज्यमा साभा संस्कृति, भाषा, परम्परा र राष्ट्रिय एकता सहितको स्वायत्त सरकार रहन्छ भन्ने मान्यता रहेको देखिन्छ (द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया इन्टरनेसनल, भोल्युम १४, सन् १९६६, पृ. ४४)। मध्ययुगको उत्तरार्द्धदेखि घुमफिर र सञ्चार सम्पर्कले गर्दा स्थानीय धार्मिक शासकहरू कमजोर बन्दै गएर र देशवासीहरू अन्तर्राष्ट्रिय सम्पर्कमा पुगे। सत्रौँ शताब्दीमा बेलायत, फ्रान्स, स्पेनलगायतका

राष्ट्रहरू राष्ट्र राज्यका रूपमा उदाएका देखिन्छन् । धेरैधेरै राष्ट्रवादी समूहहरू जन्मै गएर राष्ट्रिय स्वायत्तताको सिद्धान्त पनि बन्दै गयो । त्यसले युरोपमा राष्ट्रवादी आन्दोलन जन्मायो । प्रिस सन् १८२९ मा टर्कीबाट स्वतन्त्र भयो भने सन् १८३० मा नेदरल्यान्डसबाट बेल्जियम स्वतन्त्र भयो । पछि विश्वका अनेकौँ देशमा राष्ट्रवादको विचारधारा र आन्दोलन फैलिँदै गयो । पश्चिमी युरोपमा राष्ट्रवादको चिन्तन इटाली र जर्मनीमा बलियो भयो । पछि जर्मनी र इटाली जस्ता राष्ट्रहरूमा ससाना राष्ट्र राज्यको एकताबद्ध स्वरूप देखिएर ती एउटा संयुक्त देशका रूपमा अस्तित्वमा आए । आफ्नो भाषा, संस्कृति र पहिचान फरक भए पनि तिनीहरू एउटै देशका नागरिकको रूपमा एकताबद्ध हुँदै आएको पाइन्छ ।

दोस्रो विश्वयुद्ध पछि अफ्रिकी र एसियाली मुलुकमा रहेको औपनिवेशिक शासनविरुद्धमा स्वायत्त र सरकारको माग हुँदै आयो । सन् १९४७ मा भारत र पाकिस्तानले संयुक्त अधिराज्य बेलायतको आधिपत्यबाट स्वतन्त्र भएको घोषणा गरे । सन् १९७० को आसपासमा ८० ओटा नयाँ राष्ट्रहरूले स्वतन्त्रता प्राप्त गरेका थिए (द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया इन्टरनेसनल, भोल्युम १४, सन् १९६६, पृ. ४५) । सन् १९८० को दसकमा पूर्वी युरोपका साम्यवादी मुलुकहरूमा राष्ट्रवाद फैलिएको देखिन्छ । उग्र राष्ट्रवादले कहिलेकाहीँ जातीय द्वन्द्व, धार्मिक हिंसा, भाषिक कचिङ्गल पनि सिर्जना भई देशको सार्वभौम सत्ता विखण्डित बनाएको पाइन्छ ।

देशभक्ति पनि राष्ट्रवादसित कतिपय सन्दर्भमा मिल्दोजुल्दो अवधारणाका रूपमा देखिन्छ । देशभक्ति भनेको व्यक्तिको देशप्रतिको प्रेम वा अनुभूति हो भने राष्ट्रवाद भनेको जनताहरूको छुट्टै विशिष्ट समूहको आबद्धता भएकाले यो व्यक्तिको अनुराग होइन (पहाडी, २०७७, पृ. ३४ मा उद्धृत) । राष्ट्रवाद आफ्नो देशको संस्कृति वा विशिष्टताप्रति गौरव गर्ने भावना पनि भएकाले देशभक्तिको तात्पर्यसित यसले सामीप्य राखेको देखिन्छ । स्वदेशमा रहेका रीतिरिवाज, नीतिनियम, देशप्रतिको बफादारी, समर्पण तथा प्रेमलाई देशभक्तिका रूपमा लिइन्छ । देशको उन्नतिप्रति गौरव गर्ने भावनाभित्र राष्ट्रवाद र देशभक्ति दुवै समाविष्ट हुन्छन् । अङ्ग्रेजीमा देशप्रेम वा देशभक्तिलाई बुझाउने शब्दलाई 'प्याट्रिअटिज्म' भनिन्छ । देश भनेको कुनै पनि नागरिक बसोबास गर्ने राज्य, राष्ट्र वा मुलुक हो । आफ्नो देशप्रतिको बफादारी, समर्पण तथा प्रेम नै देशभक्ति हो । अङ्ग्रेजीमा 'राष्ट्रवाद' लाई बुझाउने 'न्यास्नलिज्म' र देशभक्तिलाई बुझाउने 'प्याट्रिअटिज्म' ऐतिहासिक सन्दर्भ फरक भए पनि राष्ट्रहित र राष्ट्रिय एकताको उद्देश्यमा यी दुवै समान जस्तै देखिन्छन् । राष्ट्रको समुन्नतिमा जोड दिने विचारधाराले रूपमा यी दुवैलाई लिइन्छ ।

पश्चात्त्य साहित्यमा देशभक्तिलाई देशप्रतिको अनुरागकै रूपमा चिनाइन्छ । 'देशभक्ति' को समानार्थी शब्द 'प्याट्रिअटिज्म' ग्रीक र ल्याटिन भाषाबाट आएको हो । त्यहाँ यस शब्दको अर्थ 'फादर' अर्थात् 'जनक' भन्ने पाइन्छ । 'प्याट्रिअटिज्म' ले पितृभूमिप्रतिको महिमागान तथा देशको परम्परा, रीतिरिवाजप्रति गरिने आस्था र समर्पणपूर्ण व्यवहार भन्ने अर्थ प्रदान गर्छ । यसले भूमिप्रतिको आत्मीयता, जनहितप्रतिको सेवा र समर्पण तथा देशप्रतिको परिचयात्मक आबद्धतालाई बुझाएको पाइन्छ (द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया, भोल्युम नं. ९, सन् १९९६, पृ. २८८) । यस मतमा पनि 'प्याट्रिअटिज्म' भन्नाले पितृभूमिप्रतिको प्रेम, देश, समाज र संस्कृतिप्रतिको समर्पण तथा आबद्धता नै देशप्रेम हो भन्ने निष्कर्ष पाइन्छ । नेपाली साहित्यका सन्दर्भमा पनि देशभक्तिलाई मातृभूमि, समाज र संस्कृतिप्रतिको आत्मीय समर्पणकै रूपमा लिइन्छ । यसले देशको परम्परा, नीतिनियमलाई सम्मान गर्ने, राष्ट्रका इतिहासप्रति गौरव गर्ने र देशवासीको एकताको भावनालाई कदर गर्ने तथा देशका राष्ट्रिय सम्पदाप्रति आकर्षणको भाव प्रकट गर्ने विचार वा भावनालाई बुझाउँदै आएको छ ।

नेपाली साहित्यमा गीत, कविता, निबन्ध, आख्यान, नाटक सबै विधामा राष्ट्रप्रेमको भावना प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ। स्वतन्त्रता र राष्ट्ररक्षाका लागि हाम्रा नेपाली वीर पूर्वजहरूले देखाएको वलिदानपूर्ण साहस, त्याग र तत्परता तथा तिनै विभूतिहरूको गौरवगाथा एवं नेपालको सांस्कृतिक, प्राकृतिक, भौगोलिक विविधता र विशिष्टतासहितका अन्तर्वस्तु नेपाली साहित्यमा अभिव्यञ्जित हुँदै आएका छन्। साहित्यमा प्रकट हुने देशभक्ति, राष्ट्रिय भवना वा राष्ट्रिय सञ्चेतनाले नयाँ पुस्तालाई पूर्वजहरूले देशनिर्माणमा गरेका त्याग र वलिदानको बोध गराई आफ्नो देशको भौतिक तथा प्राकृतिक सौन्दर्य, संस्कृति, परम्परा र नीतिनियमप्रति प्रेम र समर्पण जगाउँदै राष्ट्रको उन्नयनमा सकारात्मक भूमिका खेल्छ। सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनामा पनि नेपालको गौरव, नेपाली संस्कृतिको महिमागान र स्वदेशप्रतिको उच्च समर्पण पाइन्छ।

सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनामा अभिव्यञ्जित राष्ट्रिय सञ्चेतना

सत्यमोहन जोशीको नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने उत्प्रेरणाको आधार नै गीति क्षेत्र हो। लमजुङ र तनहुँ क्षेत्रका लोकगीतले आफूलाई आकर्षित र उत्प्रेरित गरेको कुरा सत्यमोहनले बताएको पाइन्छ (जोशी, २०७६, पृ. १४)। २००१ सालमा पश्चिम तीन नम्बर तनहुँ र लमजुङमा औद्योगिक सर्भे गर्न गएका बेला उनले त्यहाँ गीतै गीत, भाका नै भाका भेटिएको अनुभव जोशीले प्रकट गरेका छन्। तिनै लोकगीत सुन्ने, सङ्कलन गर्ने र लेख्ने गर्दागर्दै उनको मनमस्तिष्कमा गीतिलालित्यले आकर्षण गरेको देखिन्छ। लोकगीत र साहित्यिक गीत फरक रचना भए पनि लोकगीतको गायन र श्रवणले उनको हृदयलाई साहित्यिक गीतको रचनातर्फ आकर्षित गरेको पाइन्छ। नेपाली साहित्यमा साहित्यिक गीत निकै विकसित भएको छ। रचनाकारको निजानुभूति तीव्र आवेगसहित प्रकट हुँदा सिर्जना हुने आख्यानरहित, सङ्क्षिप्त एवं गेय अभिव्यक्तिलाई गीत भनिन्छ। गीतका सबै विशेषता समेटिएको प्रस्तुत परिभाषामा स्रष्टाको निजानुभूतिले तीव्र मनोवेगका साथ प्रकट हुँदा गीतको सृष्टि हुन्छ भन्ने अभिप्राय समेटिएको छ। सघन लयमा गीतको मौलिक स्वरूपको प्रकटीकरण हुने भएकाले अन्य विधाभन्दा गीतमा गेयताको प्रधानता हुन्छ। हाल नेपालीमा विकसित र विस्तारित भएका साहित्यिक गीतहरू ग्रिसेली वा पश्चिमेसी 'लिरिक' कै स्वरूपसँग मिल्ने आत्मनिष्ठ र वैयक्तिक रचना हुन्। 'लायर' नामक बाजासँग गाइने छोटो अनुभूतिप्रधान रचनालाई ग्रिसमा 'लिरिक' भनिन्थ्यो (अम्ब्रज, सन् २०००, पृ. १४७)। अङ्ग्रेजीमा 'लिरिक', 'लिरिक्स' र 'सङ्' जस्ता शब्दहरूबाट गीतलाई चिनाइए पनि नेपालीमा 'गीत' शब्दले गाइएको वा गाउने प्रयोजनले लेखिएका रचनालाई बुझाउँछ (बराल, २०६०, पृ. १४५)। नेपाली साहित्यमा २००० को दशकमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालगायतका स्वच्छन्दतावादी कविहरूद्वारा स्थापित साहित्यिक गीतका विविध भावधाराहरू अहिले नेपाली साहित्यमा पाइन्छन्। तीमध्ये राष्ट्रप्रेम वा देशभक्तिको भावधारालाई पनि सशक्त मानिन्छ। म्युजिक नेपालद्वारा प्रकाशित सत्यमोहन जोशीको *क्रान्तिका लहर* नामक गीति एलबममा सङ्कलित गीतिरचनामा पनि राष्ट्रप्रेम अभिव्यञ्जित भएको छ। यस गीति एलबममा प्रतिबिम्बित राष्ट्रिय सञ्चेतनालाई गीतकै साक्ष्यका आधारमा निम्न शीर्षकहरूमा विश्लेषण गरिएको छ :

नेपाली भाषा, संस्कृति र पूर्वजप्रति श्रद्धा

सत्यमोहन जोशीमा आफ्नो देशको भाषा संस्कृति र नेपाली पुर्खाप्रति विशेष श्रद्धा रहेको पाइन्छ। आफ्नो देशका कुनै जातिको भाषा, साहित्य र संस्कृतिको उत्थानका निम्ति काम गर्नु भनेको कुनै साम्प्रदायिक कार्य नभई देश र समाजप्रति आफ्नो दायित्व वहन गर्नु हो भन्ने उनको विचार रहेको थियो (तुलाधर, २०७६, पृ. ३९)। उनले नेपाली र नेवारी दुवै भाषामा कृतिहरू सिर्जना गरी नेपालका जाति, भाषा र संस्कृतिका क्षेत्रमा आफ्नो असीम श्रद्धा रहेको पुष्टि गरेका छन्।

नेपाललाई कला र संस्कृतिको देशका रूपमा चिनाउने नेपाली विभूति अरनिकोका बारेमा अन्वेषण गरी प्रमाणित दस्तावेजका आधारमा कलाकार अरनिको नामक ग्रन्थ प्रकाशन गरेका सत्यमोहन जोशीमा नेपाली पुर्खाप्रति विशेष श्रद्धा रहेको पाइन्छ। उनले लेखेको उक्त ग्रन्थ नेपालका शासकको चीनमा भएको राजकीय भ्रमणका बेला चिनियाँ राष्ट्रपतिलाई उपहार समेत दिइएको थियो (तुलाधर, २०७६, पृ. ३९)। नेपालको कला, संस्कृति, सङ्गीत, भाषा, साहित्यप्रति उनको कस्तो धारणा थियो भन्ने तथ्य सत्यमोहन जोशीको 'म' शीर्षकको गीतका निम्न पङ्क्तिहरूबाट पुष्टि गर्न सकिन्छ :

नेपाललाई मैले अबै खोज्नु छ, चिन्नु छ
 पृथ्वीनारायण शाहले भैं
 नेपाली भाषा अबै मैले सिक्नु छ, लेख्नु छ
 भानुभक्तको गोरेटो समाई
 नेपालको गीत अबै मैले जान्नु छ, गाउनु छ
 स्वरसम्राट्ले भैं साधना गरी
 स्वयम् अनि आफूलाई आफैले खोतलेर भेट्नु छ मैले
 हृदयभित्रको आफ्नो 'म' लाई
 जनकले भैं याज्ञवल्क्यले भैं । ('क्रान्तिका लहर' गीत एलबम, २०७६, पृ. ३)

नेपालका एकीकरणकर्ता पृथ्वीनारायण शाहले भैं नेपालको सर्वाङ्गीण समुन्नतिको निम्ति चिन्तन गर्ने अठोट प्रस्तुत गीति साक्ष्यमा प्रतिबिम्बित भएको छ। नेपाली भाषा र यस भाषाका आदिकवि भानुभक्त जस्तै सिर्जना र खोजमा नेपाली भाषा साहित्यलाई संसारभर फैलाउने अठोट पनि गीतांशमा अभिव्यञ्जित भएको छ। कुन्ती मोक्तानको स्वर, आलोकश्रीको सङ्गीत तथा शिलाबहादुर मोक्तानको सङ्गीत संयोजनमा गायन प्रसारणमा पुगेको प्रस्तुत गीतले सङ्गीतको उपासना गर्ने स्वरसम्राट् नारायणगोपालको योगदानलाई समेत प्रतिबिम्बित गरेको छ। नेपालका प्राचीन राजर्षि जनक र महर्षि याज्ञवल्क्य जस्तै आत्मबोध तथा आत्मचिन्तन गरी नेपाललाई चिन्ने र चिनाउने राष्ट्रप्रेमको अभिव्यञ्जना विवेच्य गीतमा प्रस्तुत भएको छ। गीतकार सत्यमोहन जोशीले कवि कलाकार गायक शासक तथा नेपाली ऋषि महर्षि सबैलाई श्रद्धा गर्ने नेपालीका रूपमा आफूलाई साधारणीकृत गराई प्रगाढ राष्ट्रभक्ति व्यक्त गरेका छन्। नेपाली पूर्वजहरूले राष्ट्रिय योगदानलाई आत्मसात् गर्नुपर्ने सन्देश पनि विश्लेष्य गीतमा पाइन्छ।

नेपाली प्रकृति र प्राकृतिक सौन्दर्यप्रतिको अनुराग

सत्यमोहन जोशीले हाम्रो नेपाली धर्ती र प्रकृतिको महिमागान गरेका छन्। हिमवत्खण्डमा अवस्थित ज्ञानविज्ञानको केन्द्र नेपालका अतिप्रसिद्ध र विस्मयकारी प्राकृतिक गुफा, पर्वतका शिलाजित, कालीगण्डकी र शालिग्रामको सौन्दर्य तथा हिमाली पाखाको पवित्रताको वर्णन गरी उनले राष्ट्रप्रेमको अभिव्यक्तिलाई सुन्दर बनाएका छन्। आफूलाई मातृभूमि नेपालको पहरेदारका रूपमा प्रस्तुत गर्दै उनले नेपाली प्रकृतिको मनोहारी वर्णन 'हूँ म पनि पहरेदार' शीर्षकको गीतमा यसरी गरेका छन् :

हूँ म पनि एक पहरेदार
 मातृभूमि नेपालको
 × × ×
 हिमवत् खण्डमा ज्ञानविज्ञानलाई आत्मसात् गर्दै
 रसाइरहन्छ शिलाजीत भैं

दुङ्गे पहरामा मूर्त अमूर्त चित्रहरू सिर्जना गर्दै
 तम्किइरहन्छ, महेन्द्र गुफाको पानी भैं
 उँभोउँभो अनेकन् मूर्तिहरू निर्माण गर्दै
 बगिरहन्छ, कालीगण्डकीको धार भैं
 खस्रा कोरा शिलाहरूलाई शालिग्राम बनाउँदै । ('क्रान्तिका लहर' गीति एलबम, २०७६, पृ. १०)

प्रस्तुत 'हुँ म पनि पहरेदार' शीर्षकको गीतलाई शक्ति वल्लभले सङ्गीत दिएका छन् भने शिशिर योगीले सुमधुर स्वरमा गाएका छन् । म्युजिक नेपालले रेकर्ड गरेको प्रस्तुत गीतको माथिको अंशमा हाम्रो मातृभूमि नेपालको रक्षा गर्ने पालेपहराका रूपमा गीतकार जोशीले आफूलाई साधारणीकरण गरेका छन् । यसमा गीतकारको राष्ट्रिय सञ्चेतनाले नेपाली प्रकृतिको अनुपम स्वरूपसित एकाकार भएर अभिव्यञ्जित हुने आधार प्राप्त गरेको छ । नेपालको हिमाली सौन्दर्य, शिलाजित पलेको विस्मयकारी दृश्य, पोखराको महेन्द्र गुफाको तपतप तप्किइरहने पानी, कालीगण्डकी नदी र नदीको शालिग्राम जस्ता प्राकृतिक दृश्यको उपमाले विवेच्य गीतिरचनाको अभिव्यक्ति आस्वाद्य बनेको छ । नेपालको सांस्कृतिक महत्त्वका यी प्राकृतिक दृश्यको वर्णनले गीतकारको राष्ट्रभक्ति निकै सुन्दर बनेको छ ।

नेपाली कला र सङ्गीतप्रतिको आस्था

सत्यमोहन जोशीले बौद्ध धर्म तथा शैव धर्ममा एकाकार भएका व्यक्ति हुन् भन्ने गरिन्छ । उनलाई बौद्ध दर्शनका विद्वान् तथा कुलधर्मप्रति निष्ठावान् व्यक्तिका रूपमा पनि चिनिन्छ । उनले नेपाल भाषाबाट 'नेपा: या बौद्धकला' जस्ता पुस्तक पनि प्रकाशन गरेको पाइन्छ । 'बौद्धसूत्र सङ्ग्रह', 'धम्मपद' जस्ता बुद्ध दर्शनका पुस्तकहरू पनि उनले नेपाल भाषाबाट अनुवाद गरेका छन् (तुलाधर, २०७६, पृ. ४०) । रामायणसम्बन्धी आध्यात्मिक दर्शनको प्रवचन, भजन, कीर्तन, कृष्णचरित्रको प्रवचन गर्ने र कुल धर्मप्रति श्रद्धा र निष्ठा राख्ने सत्यमोहन बुद्ध ग्रन्थका नौ रत्नमध्ये एक रत्न मानिएको प्रज्ञापारमिता दर्शनलाई प्रचारमा ल्याउने र पुस्तक समेत प्रकाशित गर्ने व्यक्ति हुन् । उनको अद्वैत ब्रह्मज्ञानतर्फ पनि झुकाव देखिन्छ भन्ने प्रेमशान्ति तुलाधरको धारणा छ । 'सारङ्गीको आत्मकथा', 'मुजुरको फूल' जस्ता गीतहरूमा पनि उनको सांस्कृतिक आस्था, कलाप्रतिको आकर्षण र सङ्गीतप्रतिको झुकाव देखिन्छ । प्रसिद्ध गायक शिशिर योगीको गायनमा प्रसारित सत्यमोहन जोशीको 'सारङ्गीको आत्मकथा' शीर्षकको गीतमा पनि कला र सङ्गीतप्रतिको आस्था यसरी अभिव्यञ्जित भएको देखिन्छ :

मेरो आत्मकथा छोटो छ

म जत्रै छ दुई बित्ताको

× × ×

किनभने म उसैको कल्पनामा

उसैको साधनामा

उसैको हातका औँलाको सिपमा

उसैको खुबीको प्रदर्शनमा

'सारङ्गी' नामले

चिटिक्क मिटिक्क परेर सिर्जिएको छु । ('क्रान्तिका लहर' गीति एलबम, २०७६, पृ. ८)

सारङ्गी रेट्ने कलाकार र उसको चामत्कारिक साधना सारङ्गीवादनको महिमा प्रस्तुत गरी

नेपाली कला र संस्कृतिको उनले विवेच्य गीतमार्फत् चित्रण गरेका छन् । गीतमा यस्तो भाव प्रस्तुत गरिएको छ :

मेरो चार डोरामा
तर चुपीले होइन, गजाले
अनि उसैको रेटाइमा
मेरो प्राण सञ्चार हुन्छ
र उसैको स्वरमा एकाकार भई
चरअचरलाई हर्षविभोर गर्दै
अनन्तसम्म तरङ्गरित भैरहन्छ
तरेली तरेली पदै

मेरो आत्मकथा यत्तिकैमा टुङ्गिन्छ । ('क्रान्तिका लहर' गीति एलबम, २०७६, पृ. ९)

प्रस्तुत गीतांश सरल भईकन सूत्रात्मक र गम्भीर भाव बोक्ने रचनाका रूपमा देखिन्छ । यसको सतही अर्थ साङ्गीतिक कलाको वर्णनमा सीमित छ भने यसभन्नि दार्शनिक भाव समेत समेटिएको छ । 'म' शीर्षकको गीतमा समेटिएको 'स्वरसम्राट्ले भैं साधना गरी स्वयम् आफूलाई आफैँले खोतलेर भेट्टाउनु छ मैले' भन्ने गीतांशमा पनि नेपाली सङ्गीत कलाप्रतिको निष्ठा प्रकट भएको छ । नेपालको सङ्गीत, साहित्य, कलाप्रतिको अटल निष्ठा प्रकट भएका उनका गीतिरचनाहरू देशभक्तिको अन्तर्वस्तु अभिव्यञ्जित गर्ने माध्यम बनेका छन् ।

नेपालीको श्रम र सीपप्रति आस्था

सत्यमोहन जोशीका गीतमा नेपाली कृषि जीवनको झलक तथा देशवासीका श्रम र सिपलाई समेत अभिव्यञ्जित गरिएको छ । नेपालको संवृद्धि तथा समुन्नतिको मूल आधार भनेकै कृषि उत्पादन एवं श्रम र सिपको शक्ति हो भन्ने मार्मिक सत्यलाई उनका गीतिरचनामा आत्मसात् गरिएको छ । मेलिना राईको स्वर तथा राजकुमार श्रेष्ठको सङ्गीतमा प्रसारित 'परालको त्यान्द्रो' शीर्षकको गीतमा नेपालको कृषि संस्कार, कृषकको श्रमको प्रतिबिम्बन यसरी भएको छ :

हो, म हलीदाइकै पसिनाको थोपाको पनि एक थोपा

बढेँ म हुर्केँ म

हेरचाहमा उसकै

सम्भरना छ अझै मलाई

गोडमेल गरेको त्यो दिन

गीत उसले गाएको

"मेरो माया छ भने त्यता

पानी खाने निहुँ गरी आऊ यता ।"

हली दाइ दर्यरा बने

'अहहह माले !' भन्दै उक्ले

खलामा दाइँ हाले । ('क्रान्तिका लहर' गीति एलबम, २०७६, पृ. ६)

हामी नेपालीको जीवनका आधार हलीदाइ नै हुन् भन्ने श्रमशीलताको महिमा प्रस्तुत गीतांशमा पाइन्छ । हामी नेपाली हली दाइकै पसिनाको उत्पादन खाएर जीवन चलाइरहेका छौं । नेपाली कृषि श्रमिकले हामी सारा नेपालीलाई श्रमको उपहार दिएर हाम्रो अन्नरूपी प्राण धानिएको छ । श्रम गर्दा रमाइलो मान्ने अथक परिश्रमी जीवनको चित्र गीतमा पाइन्छ । कृषि कर्म गर्ने धान

रोपार महिला तथा हलीहरू गीतको भाकामा आफूलाई समाहित गर्दै सामूहिक श्रमलाई मनोरञ्जनपूर्ण बनाउँछन् भन्ने मार्मिक यथार्थलाई लोकगीतको उद्धारण गरी विवेच्य गीतमा प्रस्तुत गरिएको छ। नेपालको कृषि जीवन, अहहह गर्दै दर्याराले धानको खलामा दाइँ हाल्ने परम्परा, नेपाली कृषकको श्रमले नथाक्ने मौलिक जीवनशैली प्रतिबिम्बित गरी विवेच्य गीतमा कृषि जीवनको महत्त्व दर्साउँदै देशप्रेमको अभिव्यञ्जना प्रकट गरिएको छ। नेपालीहरूको कर्मशील संस्कार, लोकजीवनको सौन्दर्य र नेपालको श्रमशील वर्गको शक्ति र योगदानको महत्त्व देखाउने प्रस्तुत गीतले पनि प्रकारान्तरले राष्ट्रप्रेमकै भाव अभिव्यञ्जित गरेको छ।

सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनाको शिल्पविधान

शिल्पविधानअन्तर्गत रचनामा प्रस्तुत भएको अभिव्यक्तिकलाको विश्लेषण गरिन्छ। शिल्प साहित्यिक अभिव्यक्तिको ढङ्ग वा प्रस्तुतीकरण कौशल हो। शिल्प वा अभिव्यक्ति शैलीले भाषा र कलाको सुन्दर मिलन गराउँछ (शर्मा, २०४८, पृ. १२)। कृतिको सौन्दर्य भौतिक होइन शाब्दिक सौन्दर्य हो। रचनाभित्रको अन्तर्वस्तु र अभिव्यक्ति कलाको सम्बन्धलाई मिहिन तरिकाले विश्लेषण गरी रचनाको सौन्दर्यसर्जक संवेगलाई उद्घाटित गर्नु शैलीशिल्पगत अनुशीलन हो। साहित्यको भाषापरक विश्लेषण नै शैलीशिल्प हो (त्रिपाठी, २०६५, पृ. ३११)। साहित्य कला भएकाले भाषाले कलाको रूप लिँदा के कस्तो शैलीसंरचना देखाउँछ भन्ने अध्ययन नै साहित्यिक शैलीशिल्पको विश्लेषण हो।

गीत पनि कविता जस्तै लयलाई माध्यम बनाएर लालित्य प्रकट गर्ने कला हो। शिल्पविधानमा भाषा, अप्रस्तुतविधान र लयविधानलाई प्रमुख घटक मानिने हुँदा सत्यमोहनका गीतमा पनि यिनै तत्त्वलाई आधार मानेर सङ्क्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ। भाषाको विचलन, विन्यास र विशिष्ट प्रयोगले सादृश्यविधानलाई देखाउँछ। गीतमा सुन्दर र विशिष्ट अर्थ सिर्जना गर्न रचनाकारले प्रयोग गर्ने सादृश्यविधानलाई अप्रस्तुतविधान भनिन्छ। बिम्ब, प्रतीक, उपमा, रूपक, मानवीकरण जस्ता अलङ्कारविधानका उपकरणको प्रयोग नै अप्रस्तुतविधान हो।

सत्यमोहन जोशीका गीतिरचनाको भाषा सरल, सूत्रात्मक र संप्रेष्य देखिन्छ। 'म निचोरिएँ कागती भैं' (क्रान्तिका लहर गीति एलबम, पृ. ४) जस्ता सरस, सुन्दर र पारदर्शक बिम्बको प्रयोगले उनको गीतिभाषा संप्रेष्य बनेको छ। कुनै ठाउँमा गीतमा हुनु पर्ने सुकोमल र अनुभूतिपरक भाषामा दार्शनिकता र बौद्धिकताको स्पर्शले गीतिभाषा जटिल पनि बनेको छ। 'उसैको स्वरमा एकाकार भै चरअचरलाई हर्षविभोर गर्दै' (क्रान्तिका लहर, पृ. ९) जस्ता बौद्धिक तहको दार्शनिक विचार बोक्ने गीतिपङ्क्तिले भावसंप्रेषणमा जटिलता थपेको देखिन्छ।

अप्रस्तुतविधानका दृष्टिले सत्यमोहन जोशीका गीतिरचना स्तरीय देखिन्छन्। उनका गीतमा 'कालीगण्डकीको धार भैं बगिरहने' (क्रान्तिका लहर) गीति एलबम, पृ. १०) 'चट्याड भैं पड्कने' (पृ. १०), 'महेन्द्र गुफाको पानी भैं तप्किरहने' (पृ. १०) जस्ता पारदर्शक र सरल बिम्बको प्रयोग गरिएका छन्। 'सर्प भैं सुतिरहने', 'हात्तीका जस्ता दाँत', 'असनका दुहुना गाई भैं', 'कागती भैं निचोरिएँ', 'हुरीपछिको रूख भैं बेस्सरी थाकें' जस्ता सरल र सुन्दर बिम्बहरू गीतमा प्रशस्त पाइन्छन्। उनका गीतहरू आनुप्रासिक विन्यासका दृष्टिले ऋणात्मक देखिन्छन्। वाक्यात्मक समानान्तरता दृष्टिले उनका गीत सबल देखिँदैनन्। 'मुजुर', 'सपना', 'हली', 'चैतको चट्याड', 'दर्यारा' लगायतका सरल र सुकोमल शब्दविन्यास उनका गीतमा पाइन्छ। राष्ट्रप्रेमको भावप्रवाहमा उनको गीतिभाषा बाधक देखिँदैन।

लयविधानका दृष्टिले सत्यमोहन जोशीका गीतिरचना सबल छैनन्। उनका गीतहरू गद्यकविताको स्वरूपमा प्रकट भएका छन्। वर्ण मात्रिक छन्दको जस्तो नियमित लय, १६ अक्षरको

भ्याउरे लय जस्ता लयविधान उनले प्रयोग गरेका छैनन्। उनका गीतहरूमा विशिष्ट अर्थबाट उत्पन्न आन्तरिक लयको प्रयोग भएको पाइन्छ। लयलालित्यका कोणबाट हेर्दा सत्यमोहनका गीतहरू अगीत वा प्रयोगशील गीतका रूपमा देखिन्छन्। स्थायी र अन्तराको गीति संरचनालाई उनले पालना गरेका छैनन्। हरेक गीतमा सङ्क्षिप्त आयाम देखिन्छ र ती गीतहरूमा प्रत्येकमा शीर्षक राखिएको छ। अप्रस्तुतविधानका दृष्टिले 'क्रान्तिका लहर' गीति एलबममा सङ्कलित गीतहरू कलात्मक छन् तर लयविधानका दृष्टिले वा गेयताका दृष्टिले पाठ्यगीतका रूपमा देखिन्छन्।

निष्कर्ष

सत्यमोहन जोशीका राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत भएका गीतहरू सन्देशमूलक, सुन्दर र संप्रेष्य देखिन्छन्। अलङ्कारविधान वा अप्रस्तुतविधानका दृष्टिले उनका गीतहरू विशिष्ट अर्थ अभिव्यञ्जित गर्ने आलङ्कारिक पनि छन्। गीतमा प्रयुक्त बिम्बहरू सहज, स्वतःस्फूर्त र सरल रहेका छन्। प्रकृति जगत्कै दृश्य बिम्बहरूको प्रयोग ती गीतमा बढी मात्रामा पाइन्छ। सत्यमोहन जोशीको *क्रान्तिका लहर* नामक गीति एलबममा सङ्कलित गीतहरू भावप्रधान वा विचारप्रधान गीतका कोटिमा पर्ने रचना हुन्। गेय गीतको सघन लयतर्फ होइन विचारप्रधान पाठ्यगीतको प्रयोगशील गीतिधारतर्फ विवेच्य गीतिरचना उन्मुख देखिन्छन्। यी गीतिरचनामा स्थायी र अन्तराको वर्तुल वा वृत्ताकारीय संरचना पाइँदैन। भाव वा विचारको प्रधानताले लयलाई दबाएकाले विवेच्य गीतिरचनामा कवित्व गीतितत्त्वभन्दा प्रबल भएर आएको छ। नेपाली प्रकृतिको अनुपम स्वरूपलाई आलम्बन बनाई राष्ट्रिय सञ्चेतना गीतमा अभिव्यञ्जित भएको छ। नेपालको विविध जाति, भाषा र संस्कृतिलाई राष्ट्रको समष्टि चिनारीका रूपमा प्रतिबिम्बित गरी राष्ट्रिय एकतामा जोड दिने देशप्रेमी गीतकारका रूपमा सत्यमोहन जोशी विवेच्य रचनामा देखिएका छन्। नेपालका राष्ट्रिय विभूतिहरूप्रति अटल आस्था, नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्यप्रतिको तीव्र अनुराग, नेपालको कला, साहित्य, भाषा र संस्कृतिप्रतिको श्रद्धा र नेपालीहरूको श्रम तथा सिपको महिमागान जस्ता विशिष्ट प्रवृत्तिसहित गीतकार सत्यमोहन जोशीको राष्ट्रिय सञ्चेतना विवेच्य गीतिरचनामा अभिव्यञ्जित भएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अम्ब्रज (सन् २०००). *अ ग्लोसरी अफ लिटरेरी टर्म्स एन्ड लिटरेरी थियरी*. नयाँ दिल्ली : म्याकमिलन इन्डिया लिमिटेड।
- उप्रेती, गङ्गाप्रसाद र अन्य, (सम्पा). (२०७९). *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- जोशी, सत्यमोहन (२०७६). *क्रान्तिका लहर (गीति एलबम)*. काठमाडौं : म्युजिक नेपाल।
- जोशी, सत्यमोहन (२०७६). "राष्ट्रियताको भावनाले लेखनमा लागौं". *मधुपर्क* ५९९ (१२), पृ. १३।
- तुलाधर, प्रेम शान्ति (२०७६). "सत्यमोहन जोशीको जीवनका विविध आयामहरू". *कृतिबिम्बमा सत्यमोहन जोशी*. जीवनचन्द्र कोइराला (सम्पा.). काठमाडौं : कर्मयोगी बन्नीविक्रम थापा स्मृति सेवागुठी २०५३, पृ. ३६।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०६५). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा दोस्रो खण्ड (पाँचौँ संस्क.)*. ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया इन्टरनेसनल*, भोल्युम १४ (सन् १९९५). अमेरिका : लाइब्रेरी अफ कङ्ग्रेस।
- द वर्ल्ड बुक इन्साइक्लोपेडिया*, भोल्युम ९ (सन् १९९६). इङ्गल्यान्ड : फिल्ड इन्टरप्राइजेज, एजुकेशनल कर्पोरेसन।
- पहाडी, ढुण्डराज (२०७७). *आधुनिक नेपाली गीतमा देशभक्ति*. विश्वविद्यालय अनुदान आयोगमा प्रस्तुत अप्रकाशित लघु अनुसन्धान प्रतिवेदन।
- प्रसाई, नरेन्द्रराज (२०७६). "शताब्दी पुरुषको जिन्दगानी". *मधुपर्क* ५९९ (५१), पृ. १३।
- बराल, कृष्णहरि (२०६०). *गीत : सिद्धान्त र इतिहास*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- शर्मा, मोहनराज (२०४८). *शैलीविज्ञान*. काठमाडौं नेपाल : राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।